

Patryk Witczak
Bydgoszcz

Proza Niny Berberowej lat 20.–30. XX wieku w kontekście wielkiej emigracji rosyjskiej

Nina Berberowa w świadomości współczesnych czytelników funkcjonuje przede wszystkim jako autorka kontrowersyjnej autobiografii *Podkreślenia moje* (*Курсив мой*), która wywołała prawdziwą burzę w środowisku literackim emigracji rosyjskiej oraz wśród krytyków radzieckich. W autobiografii, określanej przez A. Paszkiewicz najważniejszym utworem w dorobku twórczym przedstawicielki młodszego pokolenia rosyjskiej „białej emigracji”, Berberowa pisze nie tylko o sobie, ale również o ludziach związanych z formowaniem rosyjskiej kultury na obczyźnie¹. Berberowej zarzucano przede wszystkim subiektywizm, a nawet kłamstwa w kreowaniu sylwetek emigrantów, w tym Iwana Bunina czy Gieorgija Iwanowa². Warto dodać, że Berberowa miała również swoje sympatie literackie, które w jej wspomnieniach zostały przedstawione w niezwykle jasnym świetle. Do takich sympatii zaliczyć możemy męża pisarki Władysława Chodasiewicza oraz Borisa Zajcewa, których wizerunki, wykreowane przez Berberową, analizuje w swoich artykułach J. Mianowska³.

Należy pamiętać, że Nina Berberowa była nie tylko autorką wspomnień, ale również poetką, prozaikiem i krytykiem literackim. Swoją drogę twórczą rozpoczęła od pisania wierszy, które po raz pierwszy na emigracji zostały opublikowane 8 listopada 1922 r. w berlińskiej gazecie „Głos Rosji” („Голос России”)⁴. Uznanie krytyki emigracyjnej zdobyła jednak dzięki swoim utworom prozatorskim.

¹ A. Paszkiewicz, *Autobiografia Niny Bebrerowej Podkreślenia moje – historia i struktura formalna dzieła*, „Przegląd Rusycystyczny” 2009, nr 1 (125), s. 37.

² Szczególnie krytycznie książkę *Podkreślenia moje* ocenił w swojej recenzji R. Gul. Patrz: P. Гуль, Рец: *N. Berberova. The Italics Are Mine. Translated by Philippe Radley. Harcourt, Brace And World, Inc. New York 1969*, [w:] *Критика русского зарубежья*, т. 2, Москва 2002.

³ J. Mianowska, *Б. Зайцев глазами Н. Берберовой в воспоминаниях „Курсив мой”*, [w:] *Wschód–Zachód. Dialog kultur*, т. 1: *Język rosyjski: Literatura w perspektywie kulturowej*, pod red. G. Nefaginy, Słupsk 2007, s. 137–143; eadem, „Арион эмиграции” *Владислав Ходасевич в воспоминаниях Нины Берберовой Курсив Мой*, „Acta Polono-Ruthenica” т. XIII, Olsztyn 2008, s. 99–109.

⁴ *Русские писатели XX века. Биографический словарь*, под ред. П. Николаева, Москва 2000, s. 88.

Jednym z najpopularniejszych tematów w twórczości przedstawicieli pierwszej fali emigracji rosyjskiej było życie codzienne na Zachodzie Europy. W. Agienosow do najbardziej reprezentatywnych pisarzy tego nurtu zalicza Iriinę Odojewcewą oraz Ninę Berberową⁵. Autorka *Żelaznej kobiety* (*Железная женщина*) jako prozaik debiutowała cyklem trzynastu opowiadań pod wspólnym tytułem *Święta w Billancourt* (*Биянкурские праздники*). Opowiadania napisane w latach 1929–1934 publikowane były na łamach „Ostatnich nowości” („Последние новости”) w Paryżu, a po raz pierwszy zostały zebrane i wydane w jednym zbiorze w 2011 r. w Moskwie. Już same opowiadania przyniosły Berberowej dużą popularność. A. Zwieriov trafnie konstatuje, że sukcesu tego cyklu należy dopatrywać się w tym, iż czytelnicy w bohaterach wykreowanych przez młodą pisarkę rozpoznawali samych siebie⁶. Nina Berberowa we wstępie do swojego cyklu pisze, że po przyjeździe do Paryża w 1925 r. przez dwa lata szukała inspiracji i tematu dla swoich przyszłych utworów. Ze względu na to, że opuściła Rosję jako młoda dziewczyna i nie zdążyła dobrze poznać swojej ojczyzny, nie mogła pisać o „starej” Rosji, zaś o francuskich bohaterach rozprawiać nie chciała. Ostatecznie wybór padł na rosyjskich emigrantów zamieszkujących podmiejskie paryskie osiedle Billancourt i pracujących we francuskich fabrykach⁷.

Jak zauważa E. Menegaldo, opowiadania Berberowej pozostały jedynym świadectwem ukazującym życie codzienne rosyjskich robotników zamieszkujących okolice Paryża⁸. W opowiadaniu *Obca dziewczynka* (*Чужая девочка*) autorka opisuje tłumy rosyjskich uciekinierów siedzących na ziemi na centralnym placu Billancourt. Ten bardzo realistyczny opis doskonale odzwierciedla beznadziejność losu rosyjskich emigrantów: „[...] дети плакали и были раздеты, женщины неумытые, оборванные, простоволосые, без чулок, блестяли испуганными глазами, а мужчины, обросшие бородами, сумрачные [...]”⁹. Na uwagę zasługuje fakt, że miejscowi mieszkańcy nie mogli uwierzyć, że ci nędznicy to Rosjanie i posądzali nowo przybyłych o to, że są Cyganami, Serbami czy Ormianami¹⁰. Problem nędzy emigrantów poruszony został również w otwierającym cykl opowiadaniu *Argentyna* (*Аргентина*), w którym opisany został los robotników podróżujących do Ameryki Południowej i traktujących Paryż tylko jako przystanek. Ameryka jawi się tu jako miejsce, gdzie emigranci

⁵ В. Агеносов, *Литература русского зарубежья*, Москва 1998, s. 10.

⁶ А. Зверев, *Повседневная жизнь русского литературного Парижа 1920–1940*, Москва 2003, s. 58.

⁷ Н. Берберова, *Предисловие*, [w:] *Биянкурские праздники*, Москва 2011, s. 7.

⁸ Е. Менегальдо, *Русские в Париже 1919–1939*, Москва 2007, s. 147.

⁹ Н. Берберова, *Чужая девочка*, [w:] *Биянкурские...*, s. 79.

¹⁰ Ibidem.

zmuszani są do pracy ponad siły¹¹. Z cyklu opowiadań *Święta w Billancourt* wyłania się obraz nieszczęśliwych ludzi, którym trudno jest przywyknąć do nowych warunków życia, a co za tym idzie – zasymilować się z francuskim społeczeństwem. Ciężka praca oraz tęsknota za bliskimi i ojczyzną stają się często nie do wytrzymania, prowadzą nawet do śmierci.

Jednak życie rosyjskich emigrantów na obrzeżach Paryża to nie tylko praca i cierpienie. Berberowa doskonale odzwierciedliła również inne aspekty życia swoich pobratymców. Rosjanie potrafili w każdych warunkach stworzyć namiastkę Rosji, za którą tak bardzo tęsknili. Organizowali własne przedstawienia teatralne i kabaretowe, zakładali restauracje i kawiarnie. Te jaśniejsze odcienie życia na wygnaniu przedstawione zostały w opowiadaniach *Cygański romans* (*Цыганский романс*) i *Fotonaręczony* (*Фотоженух*).

Poddając analizie *Święta w Billancourt* należy zwrócić uwagę na to, w jakim stylu zostały napisane. Sama Berberowa, oceniając swoje opowiadania z wieloletniej perspektywy, pisała, że mają one bardziej historyczno-socjologiczne znaczenie aniżeli literackie. Krytycy zgodnie podkreślają ich podobieństwo do opowiadań Michaiła Zoszczenki¹². Język stylizowany jest tu na skaz, dramatyzm łączy się z komizmem, liryczność z humorem. Podobieństwo swoich utworów do twórczości Zoszczenki Berberowa uzasadnia tym, że autor cyklu *Niebieska księga* (*Голубая книга*) był dla młodej pisarki kimś w rodzaju mistrza i nauczyciela oraz tym, że bohaterowie *Świąt w Billancourt* – robotnicy, taksówkarze i inni – zaczytywali się Zoszczenką w emigracyjnej prasie. Wśród twórców, na których się wzorowała, wymienia również Isaaka Babla i Nikołaja Gogola¹³. A. Zwieriov twierdzi nawet, że w opowiadaniach N. Berberowej interesujące są nie tyle przedstawione w nich obrazy i sytuacje, ile oryginalna stylizacja języka¹⁴. Berberowa wyróżnia w języku wykreowanych przez siebie bohaterów następujące charakterystyczne elementy:

- 1) słowa francuskiego pochodzenia nieprzetłumaczone na język rosyjski (бистро, компле вестон – marynarka i kamizelka);
- 2) słowa oznaczające nowe przedmioty i zjawiska, dla których emigranci szybko wymyślali nazwy (одномоторник – aeroplan);
- 3) słowa zapożyczone z sowieckiej prasy od przyjezdnych z ZSRR (спец, шамать, баранка);

¹¹ N. Berberowa, *Аргентина*, [w:] *Биянкурские...*, s. 18.

¹² В. Агеносов, op. cit., s. 10; А. Зверев, op. cit., s. 58; Г. Струве, *Русская литература в изгнании*, Париж – Москва 1996, s. 196.

¹³ N. Berberowa, *Предисловие*, [w:] *Биянкурские...*, s. 10–11.

¹⁴ А. Зверев, op. cit., s. 59.

4) leksykę pełną idiomów i słów charakterystycznych dla mieszkańców południowej Rosji, którzy ukończyli cztery klasy szkoły podstawowej¹⁵.

Mniej więcej w tym samym czasie co *Święta w Billancourt* powstała pierwsza powieść Berberowej zatytułowana *Ostatni i pierwsi* (*Последние и первые*)¹⁶. Powieść wydana po raz pierwszy w 1929 r. w fragmentach na łamach „Współczesnych Zapisek” („Современные записки”) spotkała się z ciepłym przyjęciem ze strony krytyki. Bohaterami utworu Berberowa po raz kolejny uczyniła rosyjskich robotników. To, że powieść została pozytywnie oceniona przez zdecydowaną większość emigracyjnej krytyki, nie oznacza, że pozbawiona była mankamentów. Traktowano ją raczej jako dość udany debiut młodej pisarki. Była to wszakże pierwsza dłuższa forma, która wyszła spod jej pióra. Przede wszystkim wytykano początkującej prozatorce jeszcze zbyt małą wiedzę o życiu, a G. Struwe zauważył, że autorka za bardzo inspiruje się Dostojewskim, co widoczne jest zarówno w stylu, języku, jak i w napiętej i nerwowej atmosferze panującej w utworze¹⁷.

Niewątpliwie interesujący był sam zamysł *Ostatnich i pierwszych*. W powieści można wydzielić dwa główne problemy. Pierwszy to próba stworzenia na emigracji przez głównego bohatera Ilję czegoś w rodzaju wiejskiej organizacji, która dawałaby poczucie samowystarczalności i niezależności. Ilja próbuje ściągnąć na wieś rosyjskich emigrantów pracujących za nędzne wynagrodzenie we francuskich fabrykach. Tym samym Berberowa odwołuje się do tradycji „starej” Rosji, pokazuje, że prosty Rosjanin tylko pracując na roli może zaznać szczęścia. Poza tym autorka przeciwstawia wieś miastu. Miasto jest tu symbolem nieszczęścia i śmierci, wieś natomiast, chociaż daleko jej do idylli, daje spokój i ukojenie. Drugim problemem, jaki w swojej debiutanckiej powieści porusza Berberowa, jest zjawisko nacisków, jakie bolszewickie organy stosowały jeszcze w okresie NEP-u. W *Ostatnich i pierwszych* autorka dokładnie ukazuje działalność organizacji zajmującej się ponownym ściągnięciem emigrantów do Moskwy.

W bardzo udany sposób Berberowej udało się wykreować kilku bohaterów powieści. Uwagę krytyki przykuwał przede wszystkim główny bohater Ilja Stiepanowicz Gorbatow. „Arion emigracji” W. Chodasiewicz twierdzi, że wpływ na kreację Ilji miało przekonanie Berberowej o misji, jaką mają do spełnienia na obczyźnie rosyjscy emigranci¹⁸. Autor *Nekropolu* stwierdza, że udało się jej

¹⁵ Н. Берберова, *Предисловие*, [w:] *Биянкурские...*, s. 11.

¹⁶ Н. Берберова, *Последние и первые*, [w:] *Биянкурские...*, s. 146–349.

¹⁷ Г. Струве, *op. cit.*, s. 196.

¹⁸ J. Mianowska, „*Арион эмиграции*”..., s. 99–100.

stworzyć bohatera idealnego, który jednak nie istnieje¹⁹. Na uwagę zasługuje także Niusza, której nieszczęsny los przypomina życie Soni ze *Zbrodni i kary* Dostojewskiego, którym – jak już wyżej zostało wspomniane – zdaniem G. Struwego Berberowa się inspirowała. Niusza rezygnuje z własnego szczęścia i postanawia poświęcić się w imię ocalenia Wasi Stiepanowicza Gorbatowa, podobnie jak Sonia poświęciła się dla Raskolnikowa.

Interesująca jest też drugoplanowa postać Gabriela, Francuza mającego wziąć ślub z Marianną, siostrą Ilji. Wydaje się, że Berberowa w bardzo subtelny sposób próbuje tu poruszyć problem homoseksualizmu. Fascynacja Gabrielem Ilją jest na tyle silna, że w mieście zaczynają plotkować na jego temat, a ojciec chłopaka pyta go, za kogo naprawdę chce wyjść – za Mariannę czy Ilję²⁰. Sama Marianna zdaje się być czasami zazdrosna o swojego brata, ponieważ jej wybraniek w trakcie spotkań ciągle pyta o Ilję. Niezwykle wymowny jest też fragment opisujący reakcję Gabriela na powrót Ilji z Paryża: „И, издали, завидев Илью, он почувствовал вновь такой порыв счастья, что изо всей силы сдержал себя, чтобы не кинуться навстречу”²¹.

G. Struwe zwraca uwagę na to, że powieść Berberowej jest „nierówna” na płaszczyźnie stylistycznej. Niemniej jednak są w *Ostatnich i pierwszych* strony piękne²². Należy przyznać, że do najbardziej udanych momentów książki należą realistyczne opisy warunków życia rosyjskich robotników w Paryżu. Warto w tym miejscu przytoczyć fragment tego opisu, aby choć częściowo oddać kunszt pisarski Berberowej:

На окнах, видимо, давно немытых, не было занавесок, но разглядеть что-либо в них было невозможно. [...] Узкий двор, неровно вымощенный, отчего в нем застаивалась жидкая, блестящая тут и там мокреда, с одной стороны замыкался длинным одноэтажным флигелем, с другой – забором давней кирпичной кладки [...]. Люди здесь жили не только в первом этаже, но и в подвале, окна которого приходились вровень с землей и куда заглянувши можно было увидеть каменный с выбоинами пол и немногочисленную домашнюю рухлядь.²³

Druga powieść Berberowej pt. *Rozkazodawczyni (Повелительница)*, podobnie jak poprzednie utwory pisarki, ukazywała się we fragmentach w emigra-

¹⁹ В. Ходасевич, *Книги и люди: „Современные записки”, кн. 64-ая, „Возрождение” 1937*, nr 4101, s. 9.

²⁰ Н. Берберова, *Последние и первые*, [w:] *Биянкурские...*, s. 156.

²¹ Ibidem, s. 289.

²² Г. Струве, op. cit., s. 196.

²³ Н. Берберова, *Последние...*, s. 222–223.

cyjnej prasie w 1932 r. i została dużo lepiej oceniona niż *Ostatni i pierwsi*²⁴. Była to jej pierwsza powieść o tematyce miłosnej. Władimir Wejdle w swojej recenzji pisał, że Berberowa odeszła od naśladowania Dostojewskiego i zwróciła się w stronę klasycznej francuskiej powieści. Podkreślił też, że historia miłości Saszy i Leny jest opowiedziana w niezwykle harmonijny sposób, a pozostali bohaterowie zostali z rozmysłem rozmieszczeni wokół głównego wątku utworu²⁵. G. Struwe twierdzi, że drugoplanowe postacie udały się Berberowej bardziej aniżeli główna tytułowa bohaterka²⁶. Dobrą ocenę *Rozkazodawczyni* wystawił I. Goleniszczew-Kutuzow, według którego powieść ta nawiązuje do tradycji klasycznej literatury rosyjskiej bardziej niż twórczość Sirina (Nabokowa) i Gazdanowa. Zdaniem Kutuzowa ostry realizm łączy się w *Rozkazodawczyni* z fantastyką, przy czym fantastyka ta sprowadza się do postrzegania przez bohaterów swojego życia²⁷. Należy się zgodzić z krytykiem, że ta specyficzna magia kierująca uczuciami bohaterów odgradzała ich od straszego świata, w którym żyli, i sprawiała, że spoglądali oni na otaczającą ich rzeczywistość przez różowe okulary. Trzeba zaznaczyć, że świat wykreowany przez Berberową jest straszny, miłość beznadziejna, a namiętność odczuwana jako coś zwierzęcego. Świat ten jest też pełen cierpienia i beznadziejności.

Rozkazodawczyni jest dużo bardziej spójna stylistycznie niż poprzednia powieść Berberowej. Wspomniany wyżej W. Wejdle chwali ją za zwartą i logiczną kompozycję przy zachowaniu swobody pisania i lekkości pióra. Krytyk zwraca uwagę na kompozycyjną kłamrę, którą tworzą listy matki głównego bohatera. Za największe osiągnięcie uważa wypracowanie przez Berberową własnego języka. W *Ostatnich i pierwszych* język psuły nienaturalne frazy i dostojewszczyzna, których w *Rozkazodawczyni* już nie ma²⁸. Z tą opinią emigracyjnej krytyki warto się zgodzić.

Bardziej krytyczny w swojej ocenie *Rozkazodawczyni* był N. Andriejew, który na łamach „Woli Rosji” („Воля России”) wytykał Berberowej, że fabuła jej drugiej powieści jest za mało dynamiczna, a kompozycja niezgrabna. Niemniej jednak powieść jako całość jest bardzo interesująca, a na uwagę zasługują portrety psychologiczne głównych bohaterów²⁹. W podobnym tonie wypowiadał

²⁴ Н. Берберова, *Повелительница*, Москва 2010.

²⁵ В. Вейдле, *Н. Берберова. Повелительница*, „Современные записки” 1933, nr 51, s. 461.

²⁶ Г. Струве, *op. cit.*, s. 196.

²⁷ И. Голенищев-Кутузов, „Современные записки” (книга 49), „Возрождение” 1932, nr 2557, s. 3–4.

²⁸ В. Вейдле, *op. cit.*, s. 461.

²⁹ Н. Андреев, „Современные записки” (Книга XLIX, 1932 г. – Часть литературная), „Воля России” 1932, nr 4/6, s. 183–186.

się Gieorgij Adamowicz, który pisał, że: „Берберова с трудом пробивается к свету, еще смутно и тускло брезжущему в ее писаниях, – как трудно живут, трудно думают, говорят, любят и умирают ее герои. Ей еще мешает толща обычных слов, приемов, готовых положений и фраз, она еще бредет ощупью. Но свет перед ней подлинный, и она идет именно к нему”³⁰.

Miłość jest także tematem trzeciej powieści N. Berberowej *Bez zachodu* (*Без заката*)³¹, która początkowo ukazała się w 1936 r. na łamach „Współczesnych Zapisek” pod tytułem *Książka o szczęściu* (*Книга о счастье*)³². Zdaniem W. Popowa, ta nowa powieść miała zbyt dydaktyczny charakter, a autorka próbowała pokazać w niej, jak powinna żyć kobieta-emigrantka i że prawdziwe szczęście może przynieść tylko wzajemna miłość³³. *Bez Zachodu* przedstawia historię Wiery, począwszy od jej dzieciństwa jeszcze w przedrewolucyjnej Rosji, a kończąc na latach spędzonych na emigracji we Francji. Pierwsze fragmenty wywołały mieszane reakcje emigracyjnej krytyki, zaś po ukazaniu się drugiej części książki Piotr Pilski poddał ją krytyce, konstatując, że nie ma w niej ani krzty szczęścia, chociaż tytuł wskazuje na coś zupełnie innego, a poza tym styl pisania Berberowej jest dość „suchy”³⁴. I rzeczywiście nie można się z tym stwierdzeniem nie zgodzić. Powieść zaczyna się od samobójstwa Sama – przyjaciela Wiery z dzieciństwa i jej pierwszej miłosnej fascynacji, umiera także mąż Wiery – Aleksander Albertowicz³⁵. Jak się jednak okazało po opublikowaniu trzeciej części *Książki o szczęściu*, zarzuty Pilskiego były przedwczesne, ponieważ główna bohaterka w końcu upragnione szczęście odnalazła. W. Chodasiewicz zauważa, że ostatnia część powieści jego żony znacznie różni się od dwóch poprzednich. Po pierwsze, dotychczasowi główni bohaterowie schodzą tu na drugi plan, a zastępują ich nowe postaci. Po drugie, zmienia się tempo i charakter narracji: „темп, характер, [...] голос повествования [...]. Начавшееся на очень глубоких, печальных и душевных нотах, оно к концу ускоряется, звучит громче и жестче. Читатель не без огорчения расстается с той обаятельной горечью, которой Берберова избаловала его в первой части”³⁶.

³⁰ Г. Адамович, „Современные записки”. Кн. 49-я. Часть литературная, „Последние новости” 1932, nr 4089, s. 2.

³¹ Н. Берберова, *Без заката*, Москва 2011.

³² *Литературное зарубежье России. Энциклопедический справочник*, под ред. Ю. Мухачева, Москва 2006, s. 126.

³³ В. Попов, *Берберова Нина Николаевна*, [w:] *Русская литература XX века. Прозаики, поэты, драматурги. Библиографический словарь*, под ред. Н. Скагова, t. 1, Москва 2005, s. 203–206.

³⁴ П. Пильский, *Новая книга „Современных записок” № 61*, „Сегодня” 1936, nr 206, s. 2.

³⁵ Н. Берберова, *Без заката...*, s. 2–3, 45.

³⁶ В. Ходасевич, *Книги и люди: „Современные записки” кн. 62-я*, „Возрождение” 1936, nr 4058, s. 9.

G. Adamowicz zwraca uwagę na fakt, że sam temat szczęścia, wybrany przez autorkę autobiografii *Podkreślenia moje*, jest tematem niełatwym. W emigracji pisano o szczęściu bardzo niewiele, ponieważ trudno pisać o czymś, czego się nie doświadcza³⁷.

Wspomnieć należy o tym, że w kolejnej powieści Berberowej widoczna jest jej ewolucja jako pisarki. Zdaniem Chodasiewicza, historia Wiery została opowiedziana z dużą świadomością literacką³⁸. Nawet wspomniany wyżej Pilski, który dość krytycznie odniósł się do trzeciej powieści Berberowej, przyznał, że są w niej również strony zasługujące na pochwałę³⁹. Szczególną uwagę należy zwrócić na scenę zbliżenia Wiery w ciemnym pokoju z nieznanym: „Его рука легла ей на лицо, она чувствовала губами его ладонь, она дышала запахом этой ладони. Это была маска, наложенная перед операцией; стучит кровать, сейчас все провалится... сейчас она... еще секунда... [...]. Она почувствовала, как холод бежит по ее обнаженным ногам. «Не надо», – сказала она вдруг и захотела вырваться. «Нет, надо, надо», – прошептал голос над самым ее ухом”⁴⁰.

Udana jest również kreacja męża Wiery – Aleksandra Albertowicza, łącznie z wręcz naturalistycznym opisem jego choroby i momentu śmierci. Co ciekawe, P. Pilski zwraca uwagę na to, że mężczyźni w *Książce o szczęściu* są lepsi od kobiet⁴¹. To mężczyźni i ich losy wywołują większe współczucie niż historia głównej bohaterki, co jest dość zaskakujące w beletrystycznej twórczości kobiet. Także Chodasiewicz ubolewał nad tym, że losy Wiery są dużo mniej interesujące niż sposób, w jaki zostały opowiedziane⁴². Faktem jest, że po obiecującym i niebanalnym początku w ten wątek powieści wkradła się sztampowość i jego zakończenie jest dość banalne: kobieta po przejściach w końcu odnajduje swojego ukochanego, a wraz z nim upragnione szczęście. Niemniej jednak należy przyznać, że poświadcza to wewnętrzną ewolucję Berberowej jako pisarki.

Pod koniec lat 30. Berberowa zwróciła się ku innemu gatunkowi – powieści biograficznej. Spod jej pióra wychodzą książki poświęcone Czajkowskiemu, Borodiniowi czy historii rosyjskich masonów⁴³. Nie oznacza to jednak, że całkowi-

³⁷ Г. Адамович, „Современные записки”. Кн. 62. Часть литературная, „Последние новости” 1936, nr 5739, s. 3.

³⁸ В. Ходасевич, op. cit., s. 9.

³⁹ П. Пильский, op. cit., s. 2.

⁴⁰ Н. Берберова, *Без заката*, Москва 2011, s. 68–69.

⁴¹ Ibidem.

⁴² В. Ходасевич, op. cit., s. 9.

⁴³ Н. Берберова, *История одинокой жизни. Чайковский. Бородин*, Москва 2009; eadem, *Люди и ложи. Русские масоны XX столетия*, Москва 1997.

cie porzuciła tematykę zwykłych ludzi zmuszonych do porzucenia swojej ojczyzny. Najlepszym podsumowaniem twórczości Niny Berberowej są słowa G. Adamowicza: „Я бы сказал, что из эмигрантских писателей Берберова, пожалуй, самый эмигрантский. У нее неподдельно тревожное воспоминание о России, ее занимают все «проблемы» эмигрантского существования, и сложные, и простые, – и притом в каждой строчке ее писаний чувствуется чистейшая *ame slave*, та «русская душа», которая в русских людях менее заметна была на родине, чем оказалась за границей»⁴⁴.

Резюме

Proza Niny Berberowej 1920–1930-x гг. в контексте русской эмиграции

Нина Берберова принадлежит к представителям младшего поколения первой волны русской эмиграции. Самым известным произведением писательницы является автобиография *Курсив мой*. В статье подвергается анализу проза Niny Berberowej 1920–1930-x гг. Цикл рассказов *Биянкурские праздники* и романы *Последние и первые*, *Повелительница* и *Без заката*, Берберова посвятила повседневной жизни русских эмигрантов, выводящихся из низших классов общества, о которых другие писатели-эмигранты умалчивали.

Ключевые слова: русская эмиграция, Нина Берберова, „русский Париж”.

Summary

Nina Berberova's prose 20's and 30's within the context of the great russian emigration

Nina Berberova – representative of the first wave of Russian emigration – is known primarily as the author of the famous autobiography *Kursiv moj*. The Berberova's prose of the 20's and 30's was made the main topic of this article, in which the writer referred to the tradition of russian literature of the nineteenth and early twentieth century. Berberova's compositions were analyzed to describe the daily life of Russian emigrants in France: *Bijankurskije prazdniki*, *Poslednije i pervyje*, *Povelitelnica*, *Bez zakata*.

Key words: Russian emigration, Nina Berberova, “Russian Paris”.

⁴⁴ Г. Адамович, „Современные записки”, кн. 45-я [на самом деле № 44]. Часть литературная, „Последние новости” 1930, nr 3536, s. 2.